

Aukštaitijos račiai daugiausia dirba laisvu nuo lauko darbų metu, t. y. vasarą dažniausiai talkininkauja lauko darbuose. Kadangi tradiciniai Aukštaitijos račių įrankiai primityvesni, o darbdienių apskaičiavimas pritaikytas mechanizuotam darbui, tai Aukštaitijos kolūkių račiai išdirba žymiai mažiau darbdienių ir gauna mažesnį atlyginimą, negu tą patį darbą dirbdami, pavyzdžiui, vakarinės Lietuvos dalies kolūkių račiai.

Zemaitijoje ir iš dalies Užnemunėje padėtis žymiai geresnė. Zemaitijos kolūkių račiai naudojami tobulesniais darbo įrankiais, prie lauko darbų čia račiai neina, nes jiems visiškai užtenka jų specialybės darbo. Dėl to Zemaitijos račių darbo atlyginimas, o drauge su tuo ir suinteresuotumas savo darbu, kaip rodo etnografinių tyrinėjimų duomenys, yra žymiai didesnis. Kiek blogesnė padėtis yra su medžiagos džiovinimu: daugiausia dirbama iš ne visiškai išdžiūvusios medžiagos, o tai atsiliepia susisiekimo priemonių patvarumui.

Šiuo metu kolūkiniame kaime kalvių, kaip ir račių, išdirbis apskaičiuojamas pagal darbdienius. Kalviai dirba grupėmis, jiems išskiriami padėjėjai, kurie kartu ir mokosi šio amato. Susisiekimo priemonių apkaustymas bei remontas sudaro tikrai dalį kolūkio kalvių darbo.

Apskritai, šiuo metu kolūkiniame Tarybų Lietuvos kaime naujų ratų bei rogių mažai tedirbama, daugiausia pasitenkinama tikrai atskirų dalių, kaip tekinių, «krėslų» ir pan., remontu, kadangi pagrindinė susisiekimo priemonė užtikrintai pasidarė automašina. Sustiprėjus kolūkių ekonominei bazei ir žymiai išaugus juose automašinių parkui, kinkomasis transportas naudojamas tik ten, kur neįmanoma jo pavaduoti sunkvežimių, pavyzdžiui, vežant šieną bei javus iš šlapių dirvų, traukiant iš tankmės miško medžiagą ir pan. Dėl to netenka stebėtis, kad ir naujų kinkomojo transporto priemonių (ratų bei rogių) gamybai šiandieniniame kolūkiniame Tarybų Lietuvos kaime neskiriama tiek dėmesio, kiek autotransporto didinimui.

KAIMO AMATŲ ETNOGRAFINIO TYRINĖJIMO KLAUSIMU

V. MILIUS

Lietuvių valstiečių ūkyje ir buityje, ypač natūralinio ūkio sąlygomis, žymią vietą užėmė pačių valstiečių ar kaimo amatininkų padaryti darbo įrankiai, namų apyvokos daiktai. Daliai kaimo bežemių ir mažžemių amatas buvo vienas pagrindinių pragyvenimo šaltinių. Todėl kaimo amatų tyrinėjimas įgalina išsamiau nušviesti kai kurių valstiečių sluoksnių ekonominio ir socialinio gyvenimo sąlygas, pažinti įvairių laikotarpių liaudies technikos lygį. Kaimo amatų tyrinėjimas padeda pažinti ir liaudies meno, ypač taikomosios dailės, pobūdį. Juk kaimo amatininkų rankoms priklauso daugelis valstiečių vartotų darbo įrankių bei buities dalykų, kuriuose dabar ieškoma nacionalinės kultūros bruožų.

Nors vienokių ar kitokių amatininkų buvo beveik kiekviename kaime, tačiau iki šiol lietuvių liaudies kultūros tyrinėtojai į juos kreipė maža dėmesio. Iš ankstyvesnės literatūros turime L. Nezabitauskio straipsnį apie Zemaitijos kaimų ir miestelių amatininkus¹; šiame straipsnyje pagal amatų rūšis apžvelgiamos jų grupės, išvardijami darbo įrankiai, trumpai apibūdinami darbo procesai. Rašyta ir apie atskirus amatus, pavyzdžiui, apie žemaičių klumpdirbius². Be to, buržuaziniais laikaisėjusiame žurnale «Gimtasai kraštas» yra paskelbta A. Vitauskio straipsnių serija, pavadinta «Liaudies technika», ir kitų analoginio pobūdžio straipsnelių. Nors juose daugiausia kalbama apie pačių valstiečių gaminamus daiktus, tačiau šiek tiek duomenų randama ir apie dirbimo procesus, analogiškus amatininkų darbo procesams.

Pokario metais pasirodė viena studija ir du straipsniai, skirti lietuvių kaimo amatams; vienas jų liečia medžio apdirbimą, kiti du — keramiką. V. Žilėnas straipsnyje «Dailidės ir jų darbo įrankiai»³, remdamasis etnografinė medžiaga ir istoriniais šaltiniais, apžvelgia dailidžių darbo procesą, jų įrankius, pateikia duomenų piūklo vartojimo istorijai Lietuvoje. Lenkų archeologas V. Hołubovičius⁴, remdamasis savo 1937—1939 m. surinkta etnografinė medžiaga dabartinėje vakarinės Baltarusijos ir rytinės Lietuvos teritorijoje, bei literatūra, ne tik detalai aprašo keramikos techniką, ypatingą dėmesį kreipdamas į seniausią jos gamybos būdą — lipdymą, bet ir mėgina išaiškinti jos genezę. Tam tikslui jis plačiai naudojami lyginamąją medžiagą, siekdamas net Sibirą ir senovės Egiptą.

Garsieji Kuršėnų puodžiai, jų darbo technika, dirbinių puošyba apibūdinti G. Jacėnaitės straipsnyje «Kuršėnų keramikai»⁵.

¹ L. Nezabitauskis, Darbininkai specialistai ir amatininkai.— GK, 1, 37—43 (1936).

² L. Kumšlytis, Klumpiai.— GK, 1, 3—7 (1936); GK, 2—4, 504—507 (1936).

³ ILKI, 1, 185—188.

⁴ W. Hołubowicz, Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi, Toruń, 1950.

⁵ Meno saviveikla, 1, 16—19 (1958).

Duomenų apie kaimo amatininkus pasitaiko bendro pobūdžio istoriniuose ir etnografiniuose darbuose bei straipsniuose. Labai maža aprašų šiuo klausimu yra respublikos muziejų archyvuose, tik Šiaulių «Aušros» Istorijos-etnografijos muziejus turi medžiagos iš Žemaitijos ir vidurinės Lietuvos. Kiek daugiau muziejuose yra surinkta amatininkų darbo įrankių, pačių dirbinių ir su šiais darbais susijusių nuotraukų. Pavyzdžiui, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos-etnografijos muziejus vien 1958 m. etnografinėse ekspedicijose įsigijo daugiau kaip 30 amatininkų darbo įrankių, daugiausia įvairių rūšių oblių. Be to, šis muziejus, ekspedicijų metu tyrinėdamas susisiekimo priemones, renka duomenis ir apie jų gamybą.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas etnografinėse ekspedicijose Dzūkijoje ir Žemaitijoje nuo 1957 m. pradėjo rinkti medžiagą apie kaimo amatus. Per tą laiką šio instituto Archeologijos-etnografijos sektoriaus rankraštyne šia tema sukaupta nemaža aprašų, fototekoje atsirado skyrelis «Kaimo amatai», padaryta keli šimtai amatininkų darbo įrankių ir dirbinių piešinių bei nuotraukų.

Remiantis minėta negausia medžiaga, šiame straipsnyje liečiami kai kurie klausimai, susiję su amatų tyrinėjimu (kokie valstiečių sluoksniai praeityje vertėsi amatu, iš ko jie jo išmokdavo, kur dirbdavo, kaip platinavo savo dirbinius ir kokį užmokestį už juos gaudavo, kokį įnašą amatininkai įdėdą dabar į kolūkinę gamybą ir kt.), ir, antra, bendresni etnografijos liečiami klausimai (kultūriniai santykiai su kaimyninėmis tautomis). Pateiktoji medžiaga šiuo atveju yra tik iliustracija keliamiesiems klausimams nušviesti.

Iš ekspedicijų metu surinktos medžiagos apie kaimo amatus sunku nustatyti amatų raidą. Kaime dabar sutinkami tik dviejų kartų amatininkai, dirbę ir dirbę paskutiniaisiais dešimtmečiais. Tik retais atvejais iš senųjų žmonių pasakojimų pasiseka užrašyti duomenų apie XIX a. dirbusius amatininkus. Tai daugiausia ano meto platesnių apylinkių garsenybės, kurių dirbiniai išliko iki šių dienų. Pavyzdžiui, 1958 m. Ukrainų miestelyje (Mažeikių raj.) pavyko surinkti fragmentinių žinių apie ten XIX a. viduryje gyvenusį akmeninių antkapių ir skulptūrų meistrą Gailį. Jo akmeniniai antkapiai pasižymi formų įvairumu, o miestelio aikštėje stovintis paminklas su akmeninėmis skulptūromis yra retas atvejis mūsų liaudies kultūroje. Abipus keliuko, einančio iš gatvės į jo sodybą, Gailis buvo pristatęs dviem eilėmis akmeninių statulų, vaizduojančių šunis, vilkus ir meškas. Deja, šios statulos vėliau buvo panaudotos trobos pamatams. Dar neseniai Ukrainų bažnyčioje buvo jo darbo medinės Adomo ir Ievos statulos, vaizdavusios juos stovinčius po obelimi.

Kaimo amatus iširti etnografiniu atžvilgiu galima tik neseno laikotarpio, o norint turėti pilnesnį keletą šimtmečių kaimo amatininkų gamybos vaizdą, tenka pasitelkti istorinių šaltinių, įvairių veikalų bei archyvų žinias.

Feodalinio ūkio sąlygomis valstiečiai stengdavosi visus savo ūkiui reikalingus padargus ir įrankius patys pasigaminti arba susiremontuoti. Miško medžiagos tais laikais netrūko. S. Daukantas, norėdamas iškelti senovės lietuvių gerąsias ypatybes, tarp kitų pabrėžia įprotį patiems viską pasidaryti. Šį savo tvirtinimą jis iliustruoja iš Lepnerio «Prūsų lietuvių» («Preusche Litauer», 1690) paimtu priežodžiu: «lietuvis išjoja į girią raitas, o parvažiuoja važiuotas». Ši tradicija iš dalies išliko ir vėliau: XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje kai kurių valstiečių ratinėse stovėdavo darbatalis («varstotas») su reikalingais įrankiais; kartais pasitaikydavo ir kalvės pastatėlis. Tiek darbatalis, tiek kalvė buvo skirti

savo ūkio poreikiams patenkinti, ir valstiečiai prireikus kalvius pasikviėdavo į savo kalves⁶.

Valstiečius, ką nors meistraujančius savo ūkiui, tenka skirti taip pat prie kaimo amatininkų, lygiai kaip ir miestelių amatininkus, nes jų darbo pobūdis buvo panašus į kaimo amatininkų, o ir dirbiniai daugiausia buvo skiriami valstiečių ūkiui bei buičiai.

Kyla klausimas, kurių valstiečių sluoksnių atstovai mokydavosi amato. Feodalizmo laikais didžiojo kunigaikščio pilyse ir dvaruose bei feodalų dvaruose amatų buvo apmokomi baudžiauninkų vaikai. Būdingi yra Zygmanto Augusto 1547 m. išleisti nuostatai pilių ir dvarų valdytojams, kuriuose sakoma: «Visada yra naudinga ir labai reikalinga mūsų dvarams, pilims ir valdoms, kad mūsų seniūnai, laikytojai ir urėdininkai, paėmę iš valstiečių nuo tėvų sūnus, atiduotų juos mokytis įvairių amatų, kurie paskiau galėtų būti naudingi visokiems reikalams prie mūsų dvarų ir pilių, ir, kai išmoks, tai sodinti juos žemėje, kad tuo tikriau mes galėtume panaudoti juos mūsų reikalams. Tokiu pat būdu ir kumečių vaikai gali būti atiduodami mokytis amatų, ypač kur tėvas turi daug sūnų. Tie amatininkai bus daug naudingesni, negu neišsilavinę žmonės, jiems gali būti duota sodyba už tarnybą arba už amato darbą, kurio yra išmokę, arba už piniginius mokesčius, o amatas bus jiems pagalba visokioms savo reikmėms ir mūsų reikalams⁷. Amatininkai feodalinėje teisėje buvo labiau vertinami už valstiečius. Pavyzdžiui, pagal I-ji Lietuvos Statutą už amatininko nužudymą «galvos bauda turi būti kaip raitininkui 12 rublių grašių. Kad ir tais amatininkais būtų prievolinis žmogus arba nelaisvasis, tai ir jam ta galvos bauda, o atlygio rublis». Tuo tarpu tas pats statutus už prievolinio žmogaus nužudymą skiria 10 kapų grašių, už nelaisvąjį berną ir nelaisvąją moteriškę 5 kapas grašių⁸.

Tokiu pat būdu buvo paruošiami amatininkai ir feodalizmo pabaigoje. Pavyzdžiui, iš XIX a. pirmosios pusės yra žinutė apie grafo Marijono Čapskio dvarą (Josvainių apyl.): «jei ūkininkas turėdavo kelis sūnus, tai vieną atimdavo į dvarą ir pridūdavo prie kokio amatininko. Ūkininkaitis išmokęs per visą amžių turėdavo dirbti už visai mažą atlyginimą⁹».

Įvairūs medžio apdirbimo amatininkai amato išmokdavo «patys per save» arba, kaip jie sako, juos «vargas išmokydavo». Dailidės darbo paaukliai pramokdavo iš tėvo, vyresniųjų brolių, jiems padėdami dirbti arba dalyvaudami statybos talkose, o vėliau, sulaukę 18—20 metų, jie mokydavosi pas geresnius dailides. Iš pradžių mokinys dirbdavo be atlyginimo, o po metų ar daugiau jis tapdavo pusmeistriu ir jau gaudavo šiekį tokį atlyginimą. Iš viso dailidės amato buvo mokomasi 3—5 metus.

Siuvėjo amato mokytis buvo leidžiami 15—20 metų vaikinai, kurie mokydavosi pas siuvėją. Siuvėjo mokiniai buvo vadinami «gizeliais», o Žemaitijoje — «gižais»; jų siuvėjas turėdavo du—tris. Už išmokymą siuvėjai imdavo pinigais; mokesčio didumas priklausė nuo paties meistro noro. Po 1—2 metų mokymosi «gizelis» jau pradėdavo gauti truputį atlyginimo. Maistą jis visą laiką gaudavo iš siuvėjo. Jau XX a. ketvirtajame dešimtyje, kai kur, pavyzdžiui Ylakių apylinkėse (Sedos raj.), siuvėjauti pas meistrą buvo mokomasi vienerius metus ir už mokslą mokama 120 litų.

Batsiuvio mokslas Šalčininkų rajone, Dieveniškų apylinkėse, trukdavo trejus metus; pirmaisiais metais mokinys sumokėdavo meistrui tam tikrą sumą pinigų, o antraisiais ir trečiaisiais gaudavo iš meistro ketvirtadalį

⁶ Žemaitija.— Lietuvos žinios, 29 (1911.III.10).

⁷ LIS, I, 127—128.

⁸ LIS, I, 140—141.

⁹ Baudžiava, I, 242, Kaunas (1936).

uždirbtos sumos¹⁰. Apie 1930 m. Trakų rajone tiek pat laiko mūrininkas mokydavosi krosnis mūryti ir tinkuoti. Mokinys besimokydamas gyvendavo pas meistrą ir už mokslą nieko nemokėdavo, tačiau ir atlyginimo negaudavo, tik paskutiniaisiais metais meistras jam pradėdavo mokėti ketvirtadalį savo uždarbio¹¹.

Jei kas amato buvo mėginęs iki karinės tarnybos, tai priėmimo metu būdavo paskiriamas į dirbtuves, kur įgydavo dar geresnių darbo įgūdžių.

Pasitaikydavo atveju, kad amatas būdavo perduodamas paveldėjimo keliu. Retkarčiais kaime vienoje šeimoje galima aptikti tris stalių kartas. Pavyzdžiui, XIX a. pirmojoje pusėje Bugių dvarui (Akmenės raj.) dirbo «brikas» to paties rajono Pakamarių kaimo meistras Juozas Ungeitis. Jo anūkas ar proanūkis, gyvenęs tame kaime šio šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje, gamindavo ir pardavinėdavo kuliamašias mašinas¹². Kalvio amatą dažnai paveldėdavo vienas jo sūnų. Jei valstiečio sūnus išmokdavo amato mieste, amatų mokykloje, tai dažniausiai ir likdavo dirbti mieste. nes čia galėjo susilaukti daugiau užsakymų; į kaimą retas begriždavo.

Pagrindinę kaimo amatininkų masę sudarė bežemiai bei mažžemiai valstiečiai ir miestelių gyventojai. Stambesniųjų valstiečių vaikai amatininkais pasidarydavo tais atvejais, kai šeima buvo gausi ir visiems vaikams sunku buvo tikėtis gauti dideles dalis, išeiti užkuriomis, o merginoms iškelti į gerą ūkį. Tokiais atvejais tėvai ar ūkyje likęs vyriausiasis sūnus savo jaunesniuosius brolius ir seseris išleisdavo mokytis amato, kad nereikėtų skaldyti ūkio. Išleistajam į mokslus ar į amatus šeimos nariui nebereikėjo duoti pasogos.

Jei amatininkas valstietis turėjo keletą ar keliolika hektarų žemės, tai pagrindinis jo pragyvenimo šaltinis buvo žemdirbystė; jei vieną kitą hektarą — amatas. Dažnai amatininkai valstiečiai prie amato turėjo didesnę patraukimą, o žemei skirdavo tiek laiko, kiek reikėjo būtiniausiems darbams atlikti; tokie valstiečiai daugiausia galėdavo dirbti žiemą, kai būdavo laisvesni nuo žemės darbų. Be to, kai kurių dirbinių gaminimas turėjo sezoninį pobūdį, pavyzdžiui, prietaisai sviestui mušti daugiausia buvo dirbami pavasarį ir vasaros pradžioje, kada karvės buvo pieningiausios, pasukui, atėjus šienapiūtei ir derliaus nuėmimui, prasidėdavo grėblių gaminimas.

Kapitalizmo laikotarpyje dvarus savo dirbiniais (namų apyvokos daiktai, paprastesniais baldais, kai kuriais darbo įrankiais) aptarnaudavo irgi tie patys kaimo amatininkai, atsikraustydami čia dirbti ilgesniam ar trumpesniam laikui. Be to, dvaras galėjo turėti nuolatinį amatininką, kuris gyvendavo kumetyne ir gaudavo 1,5 «ordinarijos», palyginus su kitais kumečiais¹³.

Beveik visi kaimo amatininkai buvo vyrai. Tačiau kai kuriais amatais, pavyzdžiui siuvimu, puodininkyste, audimu, vertėsi ir moterys. Siuvėjos siūdavo moterų ir vaikų kasdieninius ir išveiginius, vyrų kasdieninius drabužius ir visai šeimai baltinius. Kaimo siuvėjos dažniausiai dirbdavo namuose, aptarnaudamos savąjį kaimą, tuo tarpu į miestelių siuvėjas kreipdavosi platesnės apylinkės pasiturinčiųjų valstiečių dukterys arba ir kitos valstietės ypatingais atvejais, pavyzdžiui vestuvių proga¹⁴. Vyriškus išveiginius drabužius siūdavo siuvėjai vyrai.

Iki pat XX a. daugelyje rytinės Lietuvos dalies kaimų puodus sau ir kaimynams žiedavo ar net lipdydavo moterys (I pav.). Dar šio šimtmečio

¹⁰ AES 77(23).

¹¹ AES 77(26).

¹² Senovė, 4, 95 (1938).

¹³ AES 93, Lazdijų rajono buv. Jukneliškių dvaras.

¹⁴ GK, 1, 38 (1936).

I pav. Ketrė Miciukienė žiedžia puodus (1951 m.)

Salčininkų raj., Rimašių k.

pradžioje kai kuriuose Dūkšto apylinkių kaimuose kiekviena moteris mokėjo lipdyti puodus¹⁵, o Paberžės apylinkėje juos lipdydavo ir vyrai, ir moterys laisvu nuo žemės ūkio darbų laiku¹⁶. Aukštaitijoje puodai buvo išdegami betarpiškai liepsnose toje pačioje krosnyje («pečiuje»), kur buvo gaminamas ir valgis.

Paskutiniaisiais dešimtmečiais Lietuvos kaime beveik išnyko vaikščiojantieji amatininkai. Jais buvo klumpdirbiai, siuvėjai ir kt. Seniau prie vaikščiojančiųjų amatininkų priklausė ir baldų meistrai, kurie dirbdavo baldus kraičiams; stikliai, keliaują su savo stiklais, liniuote ir rėztuku stiklui raižyti. Ruošiantis statyti naujus namus ar darantis statybinės medžiagos atsargų, buvo kviečiami «dročiai», kuriais paprastai būdavo kampininkai. Jų darbas buvo supiauti rąstus ir lentas. Jų darbo įrankiai buvo: išilginis piūklas, prietaisas rąstams ant «ožių» užkelti, nuodėguliu išsuodinta virvelė, kuria buvo suliniuojami, arba «sušniūruojami», rąstai. Po I-jo pasaulinio karo «dročiai» ėmė nykti, juos išstūmė pastovios lentpiūvės ir kilnojantieji apskritiniai piūklai (Žemaitijoje vadinami «zeimariais»).

Prie vaikščiojančiųjų amatininkų kategorijos galima priskirti ir namų statytojus. Šio šimtmečio pradžioje Žemaitijoje jie turėjo savo darbininkų (iki šešių), su kuriais keliaudavo iš vienos vietos į kitą.

Kaip yra žinoma, būdingas Žemaitijos valstiečių kasdieninis apavas, ypač šlapiu metų laiku, buvo medinės klumpės (žemaitiškai «klumpiai»). Dėl to buvo susidariusi atskira, dažniausiai vaikščiojančių amatininkų grupė — klumpdirbiai, arba klumpininkai, kurie, be įprastų medžio apdirbimo įrankių, dar turėjo «ožį» su «striūna» (2 pav.) ir specialių gražtų klumpių vidui išgręžti ir išskaptuoti (3 pav.). Pakviestas į valstiečio namus, klumpdirbys pridirdavo klumpių visai šeimai keleriems metams. Po I-jo pasaulinio karo klumpdirbių amatas ėmė nykti, nes sumažėjo klumpių paklausa, valstiečiai ėmė daugiau avėti batais. Be to, klumpės dar šiek tiek anksčiau, praėjusio amžiaus pabaigoje, buvo ėmę išstumti medpadžiai — apavas mediniais padais, odiniais viršais. Juos taip pat gamindavo kaimo amatininkai, dažnai tie patys klumpdirbiai.

Prie vaikščiojančių amatininkų galima priskirti ir siuvėjus, rečiau siuvėjas. Jie vienuose namuose išbūdavo 2—6 savaites. Per metus siuvėjas valstietį aplankydavo vieną ar keletą kartų. Kviesi į namus siuvėją valstiečiui apsimokėdavo, nes, duodant jam maistą, pigiau tekdavo mokėti už pasiuvimą, be to, mažiau buvo gaištama primatavimams. Siuvėją, apsiuvusį vieną šeimą, kviesdavo kaimynai. Jei kaimynai buvo labai artimi, tai siuvėjas likdavo gyventi ir dirbti pas pirmąjį, nors maitindavosi jau pas antrąjį¹⁷. Užsakytojas, kviesdamas į savo namus amatininką, jį ir jo darbo įrankius pats parsiveždavo ir atgal nuveždavo.

Gausingiausias iš visų kaimo amatininkų sluoksnių jau nuo feodalinių laikų buvo medžio apdirbimo, ypač namų apyvokos daiktų, meistrai, kurių kiekviename kaime buvo po vieną ar po daugiau. Tai apsprendė didelis medžio dirbinių poreikavimas valstiečių butyje, nes geležies dėl jos brangumo valstiečiai naudojo mažai.

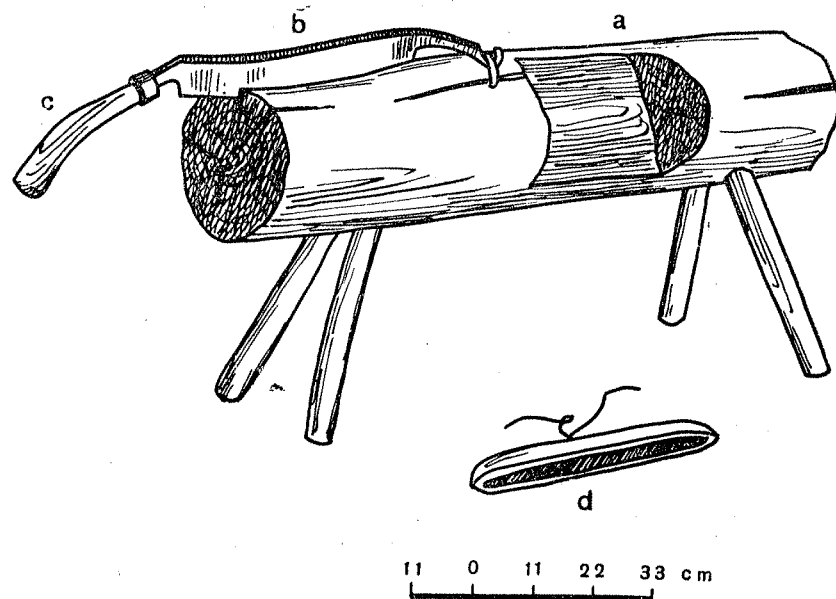
Nors XIX—XX a. pradžią liečiančioje literatūroje rašoma, kad dailidės buvo įvairių specialybių, būtent dailidės-namų statytojai, kurie surepdavo pastatų sienas ir iškelėdavo gegnes, ir dailidės-staliai, kurie įrengdavo namų vidų¹⁸, tačiau dažniausiai šios rūšies amatininkai būdavo universalūs: tie patys meistrai dirbdavo namų apyvokos daiktus, baldus, susisiekimo priemones, statydavo trobesius. Tai patvirtina ir paskutiniųjų

¹⁵ W. Hołubowicz, Garncarstwo... 15.

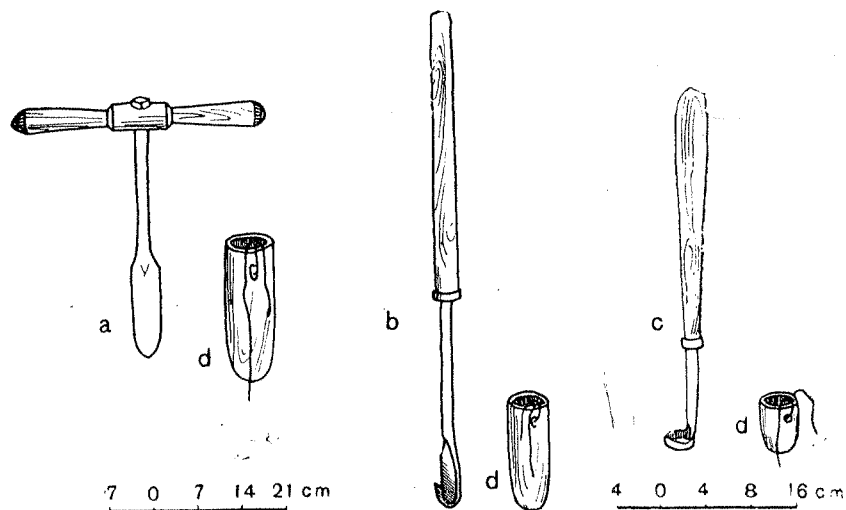
¹⁶ Ten pat, 17.

¹⁷ AES 77(27) Eišiškių raj., Naniškių k.

¹⁸ GK, 1, 39 (1936); V. Zilėnas, Dailidės ir jų darbo įrankiai.— ILKI, 1, 186.

2 pav. «Ožys» klumpėms dirbti (1950 m.):
a — įkarpa, b — striūna, c — rankena, d — striūnos įmova
Salantų raj., Barzdžių k.

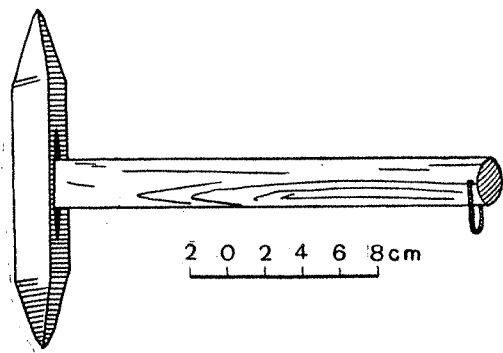

3 pav. Prietaisai klumpėms dirbti:
a — gražtas, b — skaptas, c — kulninis, d — įmova
Salantų raj., Barzdžių k.

metų ekspedicijų medžiaga. Prireikus, ypač savo ūkiui, amatininkas visus darbus nuo pastatų pastatymo iki jų vidaus įrengimo ir apstatymo pasidirba pats. Amatininko universalumą galima paaikškinti ir ta aplinkybe, kad kaimo amatininkai iš vienos kurios nors savo dirbinių rūšies gamybos negalėjo pragyventi. Tik «ratelninkai» («kalvaratninkai»), kurių buvo labai nedaug, pragyvendavo beveik vien iš ratelių bei linų ir vilnų apdirbimo įrankių gaminimo.

Be paskirų amatininkų, išsimėčiusių po visą kraštą, kai kuriose vietovėse, ypač sparčiau vystantis kapitalistiniams santykiams, susikurdavo išeiginių vasaros ir žiemos susisiekimo priemonių dirbimo centrai. Tokie centrai buvo Varniai, Jonava, Ziežmariai, Eišiškės, Vosyliškės. Šių vietovių meistrai savo gaminiams aptarnaudavo platesnes apylinkes¹⁹. Dažnose Pastrėvio apylinkės (Vievio raj.) pirkiose galima aptikti kubilių, čia vadinamą bendoriumi. To paties rajono Peliūnų k. 1958 m. iš 50 valstiečių šeimų septynios vertėsi kubiliaus amatu. Kuršėnų miestelyje ir artimose apylinkėse gyvena 8 puodžių šeimos, kurių trims pragyvenimo šaltinis yra puodžiaus amatas, kitos tuo darbu verčiasi tik vasarą, o žiemą, esant mažesnei puodų paklausai, imasi kitų darbų²⁰. Jie įvairių formų buitiniams ir dekoratyviniams keramikos dirbiniais aptarnauja Kuršėnų, Šiaulių, Kelmės, Akmenės, Užvenčio rajonus²¹. Gana svarbi priežastis susidaryti vienam ar kitam amatų centrui buvo ir atitinkamos gamtinės sąlygos, pavyzdžiui, Vievio rajone buvo nemaža miškų, teikusių medžiagos kubiliams, Kuršėnų apylinkėse gausu keramikai tinkamo molio.

Be visiems žinomų ir dabar sutinkamų amatų, buvo ir retesnių. Sakysim, šio šimtmečio trečiajame—ketvirtajame dešimtmečiuose rytų aukštaičiai, norėdami įsitaisyti gernas, girnapses pirkdavo turguje. Jas kalda-vo akmens apdirbimo amatininkai, dažniausiai tie, kurie versdavosi ir antkapinių paminklų kalimu. Tačiau buvo ir vaikščiojančių šios rūšies ama-

4 pav. Kūjelis girnoms kalti
Svenčionėlių raj., Pamienėlės k.

tininkų, kurie girnapses kalda-vo, eidami per žmones. Be to, iki II-jo pasaulinio karo po kaimus vaikštindavo senukai, kurie tik-tai taisydavo gernas: jie iškal-davo nusidėvėjusias girnapses, uždėdavo naujus lankus ir pan. Šie amatininkai pereinavo per apylinkės valstiečius sykį per metus, vienoje sodyboje išbūda-mi po dieną. Kai kurie valstie-čiai girnapses taisydavo patys, jie turėjo tam tikrą plieninį kū-jelį nudilusioms girnapsesms kalti (4 pav.). Truputį apdilusį kūjelį jie galėdavo akmeniu, o labai nudilusį — kalvėje²².

Iš vaikščiojančių amatininkų reikia paminėti taip pat ir XIX a. bei XX a. pradžioje vaikščiojusius suskilusių puodų taisytojus, kurie puodus apskūdavo tošimi. Tą darbą dažniausiai dirbdavo vienas iš grytelininkų: apsikabinęs tošimis jis vaikščiodavo iš kaimo į kaimą ir apipindavo puodus²³.

¹⁹ S. Bernotienė, Valstiečių sausumos susisiekimo priemonės XIX—XX a.—ILKI, 1, 210.

²⁰ G. Jacėnaitė, Kuršėnų keramikai.—Meno saviveikla, 1, 16 (1958).

²¹ Ten pat, 19.

²² AES 17(16) Švenčionėlių raj., Labanoro apyl., 1953 m.

²³ SAM 51, Kupiškis.

Kaimo amatininkų tarpe pasitaikydavo ir amatininkų-išradėjų, kurių vardas ir dirbiniai plačiai išgarsėdavo, o žmonės ilgai pasakodavo apie jų darbus. Liaudyje pasitaiko pasakojimų apie meistrus, kurie darydavę spar-nus lankstyti ir skrisdavę nuo pastatų stogų. Tačiau, dėl materialinių sąly-gų negalėdami įsigyti mokslo, jie neįgyvendindavo savo užmojų.

Antai Daukantas rašo, jog «metuose 1790 Mančys, dailidė, nes, negavęs nė vieno 100 muštų medžiagai paskolyti, turėjo liaudies nuo savo ketėjimo, nieko nenuveikęs»²⁴. 1950 m. straipsnio autoriui Plungės rajone, Siurblių kaime, teko lankytis pas meistrą Justiną Kazoną, kurio namai šiose apy-linkėse išsiskiria savo puošnumu. Jo trobos gonkų visos dalys yra gražių proporcijų, jos papuoštos gausiais ir suderintais ornamentais, o tvartų lan-gai gražesni už kitų valstiečių trobos langus. Trobos viduje dėmesį patrau-kia paties šeimininko aliejiniai dažais duryse ir spintose išdažyti peizažai; troboje stovi pianinas, yra keletas pučiamųjų bei styginių muzikos instru-mentų. J. Kazono gyvenimo istorija yra būdinga buržuaziniams laikams, kada mokslas, kad ir gabiam vaikui, buvo sunkiai pasiekiamas. Apie ber-niuko didelius gabumus piešti sužinojo grafienė Oginskienė Plungėje. Ir nors Oginskiai buvo ne mažesni liaudies išnaudotojai už kitus feodalus, ta-čiau jie kartu buvo savotiški meno mecenatai. Oginskienė norėjo leisti Ka-zoniuką į mokslą. Tačiau motinai pagailo išleisti vaiką toli nuo namų, ir taip vietoj muziko ar dailininko liko tik gabus kaimo meistras ir muzi-kantas.

Istorijos instituto 1959 m. etnografinėje ekspedicijoje Istorijos-etno-grafijos muziejui buvo įgytas įdomus sieninis laikrodys (EM 6083). Skry-nutė, kurioje įtaisytas laikrodžio mechanizmas, išdažyta gėlių raštais, me-dinis ciferblatas išraižytas ir polichromuotas, jo viduryje reljefiniu būdu išpiauštyta galva, viršuje pritaisyta kareivio figūrėlė ir metalinė lėkštelė, kurios šonuose stovi po ožiuką. Mušant valandas, galva žvairuoja akimis, kareivėlis kaišioja liežuvį, o ožiukai galvomis į lėkštelę skambina atitin-kamą valandų skaičių. Šį laikrodį 1928 m. pagamino Rietavo raj. Pajū-rio k. kalvis Pranas Ivinskis, kuris, pasenęs ir nebegalėdamas kalviauti, ėmė dirbti tokius laikrodžius.

Bendrojoje etnografinių reiškinių klasifikacijoje prie amatininkų ga-lima skirti ir liaudies skulptorius-dievdirbius, nes jie naudojo paprastus darbo įrankius, jų dirbiniai irgi buvo skirti pardavimui. Dažnai šių meist-rų kūrybiniai sugebėjimai pasireikšdavo jau vaikystėje. Pavyzdžiui, Kra-žių apylinkėse dievdirbys Nikodemus Mockus, vietos žmonių vadinamas «dievų tėvu», bandą ganydamas nuo 7 metų pradėjo šį tą drožinėti iš me-džio; jo dailieji dirbiniai turėjo didelį pasisekimą. Meninių dirbinių meist-ras Aloyzas Boguševičius (Dūkšto raj. Antalgės k.) irgi, jau bandą gany-damas, maišelyje nešiodavosi peilį, kaltuką ir kokį nors pradėtą dirbti daiktėlį — tabokinę, paukščiuką²⁵.

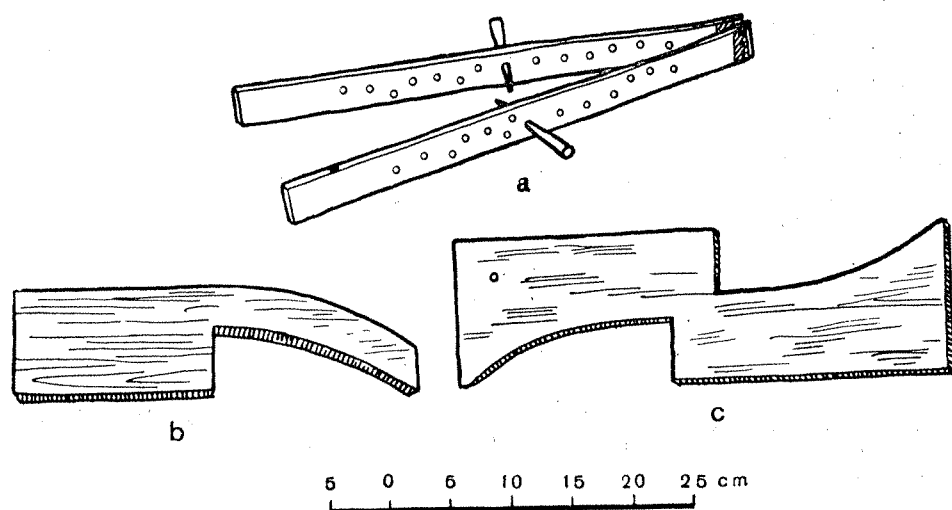
Tyrinėjant liaudies amatus, svarbu išnagrinėti tokius klausimus, kaip amatininkų darbo vieta, jų naudojami įrankiai, žaliavos įgijimo būdai bei pats gamybos procesas. Tačiau skirtinga žaliava (medis, molis, geležis ir kt.) ir darbo įrankių bei procesų įvairumas neleidžia jų aptarti bendro pobūdžio straipsnyje; tokius klausimus išsamiau galima nušviesti, nagri-nėjant atskirus amatus ar jų grupes.

Aukštaitijos medžio apdirbimo meistrai ir puodžiai dažniausiai dirbo toje pat gyvenamojo namo patalpoje, kur vyko ir visas kitas kasdieninis

²⁴ S. Daukantas, Lietuvių būdas, 99, Kaunas, 1935.

²⁵ IEM 1949 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga.

gyvenimas, todėl higienos atžvilgiu amatininko ir jo šeimos sąlygos buvo nekokios, nes, apdirbant medį, kildavo nemaža dulkių. Vasarą Aukštaitijos meistrai kartais persikeldavo į ištuštėjusį kluoną, o retkarčiais — į kiemą. Pietrytiniuose rajonuose (Jiezno, Kaišiadorių, Vievio) prie kluono, tvarto ar svirno galo pasitaiko pristatyta pašiūrė, kur sudėti amatininko

5 pav. Prietaisai medinių indų šulams matuoti:

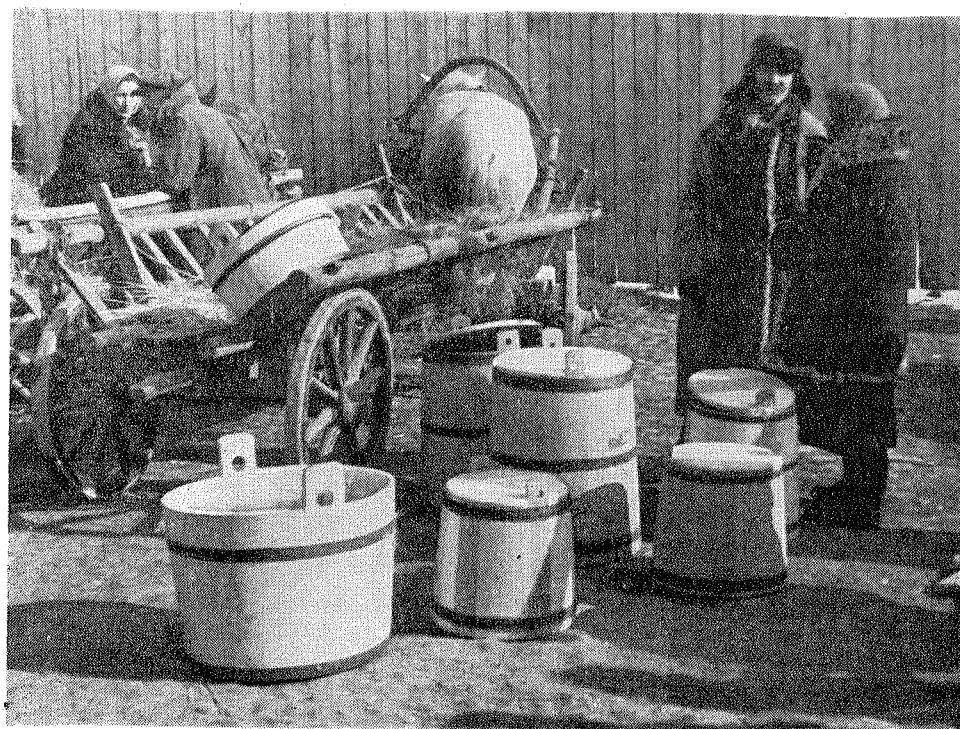
a — Salčininkų raj., Didžiųjų Salų k.; b — Akmenės raj., Santeklių k.; c — Akmenės raj., Uogiškių k

darbo įrankiai. Žemaitijoje ir iš dalies Aukštaitijoje dirbama vienoje klėties patalpy — ratinėje («lazaunėje», «vazaunėje»), skirtoje susisiekimo priemonėms ir pakinkams laikyti. Žemaitijoje dirbtuvė («meistarnė») dažniausiai įrengiama vienoje gyvenamojo namo patalpy — priešinėje. Didesni amatininkai, kurie visą laiką verčiasi amatu, dirbtuvėje pasistato šildomąją krosnelę, kad galėtų dirbti ir žiemos metu. Tokiose dirbtuvėse darbo įrankiai suskirstyti pagal formas ir paskirtį grupėmis ir sudėti lentynose, sukabinti ant sienų, sukaišioti į darbatalį.

Amatininkai savo darbo įrankius — darbatalį, tekimo stakles («te-karnę»), įvairius «ožius», oblius, kaltus, matavimo prietaisus ir kt. — pasidirdavo patys, jų geležines dalis nusipirkę krautuvėje arba nusikaldinę pas kaimo kalvius; kartais darbo įrankius jie paveldėdavo iš tėvo ar nusipirkdavo iš kitų meistrų. Klumpdirbių įrankių geležines dalis nukaldavo vietos kalviai, nes fabrikuose jie visai nebuvo gaminami.

Visoje Lietuvoje amatininkų pagrindinių darbo įrankių formos yra bendros. Kai kuriose vietose skiriasi šulėlinių namų apyvokos daiktų dirbimo įrankiai. Dzūkijoje šulų briaunų kampams matuoti naudojamas į skriestuvą panašus įrankis (5 pav., a), o Žemaitijoje profiliuota lentelė, vadinama «modeliu» (5 pav., b, c), kuria matuojami ir šonai, ir briaunos. Žemaitijoje ypač gerai, masyviai padaryti darbataliai, jie turi po keletą stalčių. Darbatalį čia turi kiekvienas eilinis meistras ir «meistraujas» valstietis, tuo tarpu pačiuose pietrytiniuose Dzūkijos rajonuose jį turi tik geresni meistrai.

Lietuvos kaimo amatininkai savo dirbinius išplatindavo patys, labai retai per tarpininkus. Gaminių realizavimo buvo keletas būdų: 1) jei amatininkas dirbdavo pagal užsakymą, tai užsakytojas gaminį atsiimdavo iš jo namų, 2) daugiau savo dirbinių pagaminęs, meistras pats veždavo į turgų. Amatininkai savo gaminius veždavo ir į eilinius turgus, tačiau ypač

6 pav. «Kaziuko mugė» Vilniuje (1957 m.)

ruošdavosi metinėms mugėms, į kurias pirkėjai suplaukdavo iš plačių apylinkių. Labai didelės būdavo tradicinės «Kaziuko mugės» Vilniuje (6 pav.). Antai 1938 m. į «Kaziuko mugę» Vilniuje buvo atvežta apie 250 vežimų namų apyvokos daiktų (praustuvių, kubilų, geldų), kiekviename vežime buvo po 50—70 gaminių, apie 200 naujų vežimų, apie 2000 ratų vežimams, maždaug 30 vežimų ratlankių (kiekviename vežime po 100—200 vienetų), 10 vežimų grėblių. Į «Kaziuko mugę» paprastai veždavo savo dirbinius amatininkai nuo Švenčionių, Breslaujos, Pastovų, Gervėčių, Ašmenos, Lydos ir Molodečno²⁶.

Ziežmarių apylinkių kubiliai dar ir dabar savo gaminius veža į eilinius sekmadienių turgus Ziežmariuose. Jų pirkti čia atvažiuoja valstiečiai net nuo Kauno.

Po I-jo pasaulinio karo, miesteliuose susikūrus vartotojų kooperatyvams, kai kurie amatininkai (klumpdirbiai, puodžiai) savo gaminius realizuodavo tarpininkaujant krautuvėms. Dievdirbiai savo statulėles platindavo patys nešiodami, be to, parduodavo vadinamiesiems pauperiams.

Amatininkams už darbą bei gaminius buvo atlyginama pinigais arba produktais — rugiais, bulvėmis, paršiukais. Pastatų statytojui buvo mokama pinigais dvejopu būdu: padieniui arba iš karto už visą darbą. Kalviui buvo atsilyginama natūra — grūdais, bulvėmis, malkomis, aparant lauką ar pan. Rytinėje Lietuvos dalyje už puodus būdavo atsilyginama senoviškai: grūdais priklausomai nuo puodų dydžio.

Įdomūs yra su amatininkų darbu susiję papročiai. Valstiečio namuose amatininkai buvo labiau gerbiami, negu eiliniai talkininkai ar darbininkai.

²⁶ Apie tai plačiai buvo rašyta to meto periodinėje spaudoje.

Zemaitijoje statybos meistras, siuvėjas, lygiai kaip ir kuliarnosios mašinistas («mašinatorius»), pietų buvo sodinamas atskirai gerajame kambaryje ir maitinamas geresniu maistu, o šeimininkas jį vaišindavo degtine²⁷. Matyt, paprotys amatininkus geriau valgydinti ir jiems duoti išgerti yra senas, nes 1852 m. stalius Vilimas Bugių dvare (Akmenės raj.), sulygtas 25 dienoms, pareikalavo sau, be 6 rublių atlyginimo, po 3 porcijas mėsos per dieną ir degtinės²⁸.

Baigus didesnę darbą ir atsiskaičius, šeimininkas su meistru paprastai gerdavo «magaryčius». Su mūrininku pabaigtuvės buvo atžymimos, pirmą sykį pakūrus krosnį. Moterys, norėdamos prieš didžiąsias šventes greičiau ką nors pasisiūdinti, nešdavo siuvėjoms vadinamųjų pyragų: sūrį, kiaušinių ar sviesto, kas neįeidavo į atlyginimą. Dar XX a. pradžioje Zemaitijos dailidės ir kiti amatininkai be atlyginimo gaudavo paviržio: avies petį, gabalą lašinių, kepalą duonos, sūrio. Jei valstietis-amatininkas meistraudavo tik sau, tai už patarnavimą kaimynui pinigų neimdavo, bet kaimynas tuo metu, kol jis dirbdavo, turėdavo atlikti už meistrą laukų darbus. Visai nebuvo imama atlyginimo už karsto padarymą, nes tai buvo paskutinis patarnavimas kaimynui.

Dabar kolūkinėje gamyboje buvę amatininkai-valstiečiai dalyvauja dvejopu būdu: dirba bendruosius kolūkio darbus arba tik savo amato dirbinius. Labiau pagyvenę meistrai verčiasi vien amatu. Amatininkai kolūkiams dirba ir remontuoja susisiekimo priemones, pakinktus. Įvairius padargus kolūkiui meistrai dirba savo namuose pavieniui, tik pastatų statytojai sudaro statybos brigadas. Tokios brigados yra ir tarybiniuose ūkiuose. Be to, kaimo amatininkai kolūkiečiams ir iš dalies miestiečiams dirba namų apyvokos daiktus, ornamentuotus antkapinius medinius paminklus ir kt.

Kolūkių amatininkų darbas įvertinamas darbadieniais; o tarybiniuose ūkiuose amatininkams mokama pinigais pagal išdirbį.

Studijuojant kaimo amatus, galima iširti ir kai kuriuos bendresnius etnografijos klausimus, pavyzdžiui, nušviesti amatų ryšius su kaimyninėmis tautomis. Šioje srityje iškyla trys klausimai: 1) ką lietuviai amatininkai yra davę kaimyninėms tautoms, 2) kokiais amatais vertėsi Lietuvoje gyvenusios tautinės mažumos arba kaimyninių tautų atstovai ir 3) ką lietuviai yra įsisavinę iš kitų tautų amatininkų.

Pirmajam klausimui nušviesti medžiagos teturime labai mažai. Ką kaimyninių tautų amatininkai įsivaino, perėmė iš lietuvių amatininkų, galėtų pasakyti mūsų kaimynai etnografai. Mums yra žinoma tik apie prekybinius mūsų amatininkų ryšius su kai kuriais carinės Rusijos miestais. Antai prieš I-jį pasaulinį karą iš didžiausio Zemaitijos klumpių gaminto centro — Plungės — klumpės buvo vežamos į Rusijos miestus, į metalo liejimo fabrikus, kur darbo sąlygos neleido dirbti batuotiems²⁹. Į kitą klumpių gamybos centrą — Vieksnius — iki I-jo pasaulinio karo į turgus atvažiavę latvių valstiečiai pirkdavosi žemaitiškų klumpių. Vieksnių puodžiai iki I-jo pasaulinio karo savo dirbinius taip pat gausiai gabendavo į Liepojos miesto turgų.

Daugiau duomenų turime antrajam klausimui nušviesti. Lietuvių valstiečiai naudojos baltarusių, rusų ir vokiečių amatininkų darbu; kol kas neteko aptikti duomenų apie lietuvių valstiečių santykius su latvių amatininkais. Iš XIX a. apie kitų kraštų amatininkus Lietuvos kaime teturime tik vieną kitą užuominą. Antai St. Čerskis Zemaičių diecezijos aprašyme,

²⁷ Tautosakos darbai, 1, 116 (1935); GK, 1, 37 (1936).

²⁸ Senovė, 4, 95 (1938).

²⁹ GK, 1, 4 (1936).

kalbėdamas apie Skuodo dekanatą XIX a. pradžioje, rašo: «Visuomenėje sutinkami tapytojai, raižytojai, kurie, ir nežinodami taisyklių, pakankamai nusimano darbe. Nemaža amatininkų yra iš Vokietijos ir Prūsijos, bet jie nepakankamai mokyti»³⁰. Minima, kad praėjusio amžiaus pirmojoje pusėje zanavykų krašte dirbo nemaža amatininkų, daugiausia kalvių, iš Prūsijos³¹. Ir šio šimtmečio pradžioje buvo pastebima, kad iš Prūsijos į Zemaitiją darbo ieškoti atvykdavo dailidės, mūrininkai ir kiti amatininkai³².

Varėnos rajone galima rasti nemaža namų apyvokos daiktų (kubilių, medinių kibirų ir kt.), kurie yra dirbti Kuliešių kaimo, esančio Ostrino raj., Gardino srityje, baltarusių kubilių. Šio kaimo kubiliai savo dirbinius atveždavo ir į Varėnos, Eišiškių turgus arba, esant didesniai pareikalavimui, rudenį veždavo po kaimus. Varėnos, Eišiškių rajonų valstiečiai kartu naudojo ir vietos meistrų dirbtus namų apyvokos daiktus³³.

Iš Lietuvoje gyvenusių tautinių mažumų amatais vertėsi rusai, žydai ir totoriai.

XX a. pradžioje, sumažėjus miško medžiagai, kai kurių vietovių lietuviai valstiečiai gyvenamuosius namus, tvartus ėmė krėsti iš molio. Dūkšto rajone tokių pastatų sienas plūkdavo šiose apylinkėse gyvenę rusai. Statytojų grupė paprastai susidėdavo iš 5 žmonių: keturi nešiodavo neštuvais molį iš duobės, o penktasis krėsdavo sienas; stogą dengdavo ir vidų įrengdavo kiti amatininkai. Atlyginimas jiems buvo mokamas pinigais arba grūdais³⁴.

Seduvos rajono Dargėnų kaime gyvenę rusai daugiausia buvo mažžemiai, pagrindinis jų verslas buvo susisiekimo priemonių — ratų ir rogių — gamyba. Savo gaminius jie veždavo parduoti į aplinkinių miestų ir miestelių turgus bei mugės: Seduvą, Grinkiškį, Joniškį, Šiaulius, Panevėžį³⁵.

Miesteliuose pasitaikydavo nemaža siuvėjų žydų, buvo iš jų taip pat ir stalių, «rimorių». Lenkų etnografas V. Dynovskis savo studijoje apie Vilniaus krašto ir Poliesės valstiečių skrynias³⁶ pateikia nemaža duomenų apie šių sričių miestuose ir miesteliuose XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje buvusias žydų dirbtuves, kuriose buvo gaminamos skrynios. Savo dirbinius jie pardavinėdavo turguose. Ypač plačiai buvo paplitusios Vilniaus, Švenčionių, Valkininkų, Lydos, Vydžių žydų meistrų skrynios. Tuo tarpu Užnemunėje beveik visi skrynių dirbėjai ir dažytojai buvo lietuviai, daugiausia keliaują staliai, kurie drauge dirbdavo ir namų apyvokos daiktus bei baldus.

Garliavos miestelio žydų tautybės siuvėjos XX a. pradžioje siuvinėdavo tamsioje medžiagoje spalvotais vilnoniais («lučkų») siūlais prijuostes tų apylinkių valstietėms. Prieš I-jį pasaulinį karą Veliuonos apylinkių kaimuose žydų tautybės mezgėjos mezgė kojines³⁷.

Lietuvoje gyvenę totoriai buvo ne tik žemdirbiai, geri daržininkai, bet ir amatininkai. Antai Butrimonių apylinkėse vieni totorių kaimai (Raižiai) nuo amžių vertėsi daržininkyste, kiti (Jurzdikai) kailių išdirbimu, pakinktų siuvimu, todėl tarpusavyje šių kaimų gyventojai vieni kitus vadindavo «cibulninkais» ir «kailininkais».

³⁰ S. Czarski, Opis żmudzkiej dyecezyi, 20, Wilno, 1830.

³¹ Svetimo darbas, 3—4, 101 (1921).

³² K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, 12, Kaunas (be metų).

³³ AES 14 (36), 1952.

³⁴ IEM 1949 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga.

³⁵ IEM 1953 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga.

³⁶ W. Dynowski, Barwnie kuiry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Poliesia, Wilno, 1934.

³⁷ P. Dundulienė, Kai aš jauna buvau.—Tarybinė moteris, 11, 15 (1958).

Nors iš esmės lietuviai amatininkai bei liaudies menininkai išlaikė savitos kultūros bruožus ir kitataučiai amatininkai savo dirbiniais nenustelbė lietuvių amatininkų dirbinių, praturtindami juos tik naujais elementais, tačiau kaimo amatų tyrinėtojams teks konkrečiai išspręsti, kiek ir kokios įtakos lietuvių amatininkų dirbiniais turėjo Lietuvoje gyvenusių kitų tautų amatininkų bei iš kitur atvežami amatininkų dirbiniai, kokias savitas kultūros formas savo dirbiniuose palikdavo kitų tautų amatininkai, kaip jie patenkindavo vietos žmonių poreikius ir skonį. Be abejo, patys lietuviai amatininkai daug ką pasisavindavo, mokydamiesi ar tobulindamiesi pas kaimynus. Antai apie XVIII a. Žemaitijos miestuose ir kaimuose dirbusius įvairius amatininkus sakoma, kad jie «gavo išsimokslinimą savo krašte arba kaimyninėse Prūsijos ir Kuršo šalyse»³⁸.

Daugelis senųjų amatininkų tobulindavosi, tarnaudami Rusijos kariuomenėje. E. Dulaitienė «Kupiškėnų senovėje» rašo, kad geresnius baldus mokėjo dirbti tie staliai, kuriems kareiviavimo metu teko dirbti kariuomenės dirbtuvėse³⁹. Garsus XIX a. Aukštaitijos meistras Justinas Tilvytis, kilęs nuo Tauragnų, jaunas būdamas, mokėsi rusų statybos kursuose⁴⁰.

Galima kalbėti apie rusų ornamentikos įtaką lietuvių liaudies architektūrai. Čia, be abejo, tiesioginę įtaką darydavo atvykę dirbti rusai meistrai. P. Galaunė, aiškindamas didesnę ornamentikos gausumą šiaurietinėje Lietuvos dalyje sako, kad «tai yra toji sritis, kur Lietuva iki šiolei arti susitinka su slavų-rusų tauta ir pasidavė šios pastarosios liaudies meno įtakon»⁴¹.

K. Čerbulėnas irgi rašo apie didelę rusų liaudies puošybos įtaką lietuvių pirkioms, apie rusų meistrus, kurie ateidavo į Lietuvą iš tolimų Rusijos vietovių: «Pietrytinėje Lietuvos dalyje neretai galima sutikti valstiečių pirkius, papuoštas grynai rusų liaudies motyvais»⁴².

Nemaža medžiagos amatininkų gamybiniam bendradarbiavimui nušviesti gali duoti amatų terminologija. Šalia lietuviškų amatininkų darbo įrankių pavadinimų nemaža pasitaiko ir slaviškų, vokiškų bei iš kitų kalbų kilusių terminų. Slaviškos kilmės terminai daugiausia vartojami rytiniuose, vokiškieji — vakariniuose Lietuvos TSR rajonuose. Reikia manyti, kad slaviškosios kilmės pavadinimai yra atėję su bendra slavų kalbų leksikos įtaka, nes kituose rajonuose tiems patiems daiktams nusakyti vartojami lietuviški terminai. Vokiškieji terminai greičiausiai yra pasisavinti drauge su pačiais daiktais, kadangi jie nusako naujos kilmės, dažnai fabrikinės gamybos darbo įrankius. Pasitaiko ir tokių darbo įrankių, kuriems nusakyti amatininkai neturi pastovių terminų, ir tik po ilgesnio klausinėjimo amatininkas sugalvoja įrankiui kokį nors vardą. Tačiau toks greitojomis sukurtas ir nepaplitęs terminas etnografijai reikšmės neturi.

Kaimo amatininkų, o ypač liaudies menininkų dirbiniai neišvengė istorinių stilių poveikio. Antai nuo XX a. pradžios kaimo amatininkų dirbtuose balduose pastebimas atsisakymas nuo tradicinių formų, sekimas to meto miesto baldais. Liaudies menininkų bei amatininkų pastaraisiais de-

³⁸ F. Wrotnowski, Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831, 140, Paryž, 1835.

³⁹ E. Dulaitienė-Glemžaitė, Kupiškėnų senovė, 162, Vilnius, 1958.

⁴⁰ B. Buračas, Ryšų Lietuvoje.— Naujoji Romuva, 35—36, 645 (1937). Aprašyme nepuodoma, kur tie kursai vyko.

⁴¹ P. Galaunė, Lietuvių liaudies menas, 71, Kaunas, 1930.

⁴² К. К. Чербуленас, Развитие литовского народного деревянного зодчества и его основные черты. — Краткие сообщения Института этнографии, 12, 67, Москва—Ленинград, 1950.

šimtmečiais statytų Žemaitijos pakelių, sodybų ir antkapinių koplytelių pavyzdžiuose pastebima XIX amžiuje Lietuvos miestuose ir miesteliuose statytų neogotikinių kulto pastatų įtaka. Šios koplytėlės yra su smailiais bokšteliais ar net visai sumodernintų lygių formų su dideliais langais (kuo naujesnės koplytėlės, tuo didesni langeliai).

Paminėtina kaimo amatininkų reikšmė lietuvių tautos visuomeniniame gyvenime. Dažnai jie buvo savo meto pažangiųjų idėjų skleidėjai, visuomeninio, kultūrinio ir revoliucinio judėjimo aktyvūs dalyviai ar pagalbininkai. Vaikščiojantieji amatininkai, matę daug žmonių, valgę ne vienos krosnies duonas, buvo geri tautosakos platintojai. Prie kalvių su užsakytais susirinkdavo kaimo vyrai iš platesnės apylinkės, čia buvo patogi vieta bendriesiems valstiečių reikalams aptarti, ir kalviai dažniausiai būdavo valstiečių pasipriešinimo kovų dalyviai.

Amatininkai, šalia kitų visuomenės sluoksnių, aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime Lietuvoje. Šio sukilimo sumanus būrio vadas radviliškietis Adomas Bitis buvo sumanus dailidė⁴³. 1831 ir 1863 m. sukilimuose eiliniai sukilimo dalyviai buvo ginkluoti kalvių nukaltais iš darbo įrankių ginklais.

Lietuviškosios spaudos draudimo metais nemaža amatininkų, ypač vaikščiojančiųjų tipo, buvo aktyvūs knygnešiai. Tautosakos rinkėjas, lietuvių mokslo draugijos bendradarbis ir knygnešys Matas Slančiauskas buvo siuvėjas. Gabus stalius, knygrišys ir stiklius buvo ariogališkis knygnešys S. Stoškus. Gražioje jo darbo komodelėse su «sekretkomis» buvo galima taip paslėpti draudžiamas knygas ir brangesnius daiktus, kad niekas negalėjo rasti. Žmonės jo darbo komodas labai branginę⁴⁴.

Ir vėliau amatininkai aktyviai prisidėdavo prie liaudies kovų dėl žemės ir laisvės. 1902 m. dvarininkui Tiškevičiui pasikvietus caro valdžios atstovus ir ruošiantis išmesti iš sodybos Salantų valsčiaus Pabrėžynės kaimo valstietį nuomininką Einiką, o kaimyninio Erlėnų kaimo valstiečiams besiruošiant ateiti pastarajam į pagalbą ir jėga pasipriešinti, kalvis Juozas Strakšas kalė jiems geležinius antgalius ietims ir gamino ietis⁴⁵. Tokių pavyzdžių būtų galima pririnkti ir daugiau.

Amatininkų visuomeninė veikla atsispindėjo ir grožinėje literatūroje. Visiems yra žinomas paskutiniaisiais metais festivaliuose ir medžio drožiniuose atgijęs Valančiaus Palangos Juzė. Atkaklus Žemaitijos kalvis, lietuviškų raštų skaitytojas ir platiniojas dar 1895 m. pavaizduotas Žemaitės apsakyme «Atžala». A. Guzevičiaus kalvis Ignotas — romano, pjesės ir filmo herojus — kovos už tarybų valdžią Lietuvoje organizatorius.

Kaimo amatų didelis vaidmuo ir paplitimas feodalizmo laikais atsispindėjo ir vietovardžiuose: Atkočiškė, Bačkininkai, Bendoriai, Dailidės, Dailidiškiai, Dailidukai, Dailidžionys, Kalviai, Kavoliai, Klepočiai, Kubiliai, Puodžiai, Ratininkai ir kt. Kad kai kurie šios rūšies vietovardžiai atsirado feodalizmo laikais, tai rodo tam laikotarpiui būdingos amatų rūšys («atkočiai»), be to, tuo metu stipriau plito slaviškų terminų įtaka («bendoriai», «kavoliai»). Nemaža yra ir pavardžių, atspindinčių įvairias amatininkų rūšis, pavyzdžiui, Bendorius, Dailidė, Kubilius, Puodžius, Stalioraitis ir kt.⁴⁶

⁴³ J. Ziugžda, Valstiečių sukilimas Lietuvoje 1863 metais.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, 160, Vilnius, 1958.

⁴⁴ Knygnešys, 2, 84, Kaunas (1928).

⁴⁵ V. Merkys, Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901—1904 metais, 23, Vilnius, 1959.

⁴⁶ Daugiau pavardžių, kilusių iš amatų ir šiaip verslų, pavyzdžių žr. «Lietuvių kalbos rašybos žodyne», 134—135, Kaunas, 1948.

Lietuvių tautosakoje amatai vertinami gana įvairiai. Patarlėse ir priežodžiuose apie amatus ir juos mokančius žmones atsiliepiama su pagarba: «Amatas duonos neprašo, pečių nelaužo» (Prienai). Tuo tarpu vestuvinėse liaudies dainose jaunikiai amatininkai — batsiuviai, siuvėjai, kalviai — pajuokiami: mat, jie dažnai buvo keliaują, o valstietė savo idealu laikė sėsliai gyvenantį ir savo sodybą turintį valstietį.

* * *

Tolesnis kaimo amatų tyrinėjimas leis geriau nušviesti vieno gyvenotojų sluoksnio gyvenimo sąlygas, pažinti liaudies techniką ir taikomąją dailę, nustatyti kaimyninių tautų kultūrinius ryšius ir bendrumus bei amatininkų darbo reikšmę kolūkinėje gamyboje.

ALEKSANDRAS GRIŠKEVIČIUS — AVIACIJOS PRADININKAS LIETUVOJE

V. MERKYS

Kol gyvenimas žmogaus dar
Liūdname karste nemiega,
Lai padangėn kyla drąsiai,
Kaip strėlė bedugnėm skrieja,
Persmeigia visatos ašį
Ir pašvaistę šiaurės šviesią.

A. Griškevičius

Literatūra ir šaltiniai. Žmonių visuomenės gyvenimo, pasaulinio mokslo ir technikos raidoje svarbią vietą užima aviacija. Aviacija yra viena tų technikos šakų, kuri per trumpą laiką daug pažengė į priekį. Tačiau aviacijos pirmieji žingsniai buvo labai sunkūs — daugelis išradėjų šiam reikalui atidavė ne tik visas savo dvasines jėgas, materialinius išteklius, bet paaukojo net gyvybę. Žemaitis Aleksandras Griškevičius taip pat buvo vienas tų, kurie stengėsi įnešti savo indėlį į aviacijos mokslą. A. Griškevičius, žiauriai caro despotizmo, reakcijos siautėjimo, kiekvienos pažangios mokslo bei visuomeninės minties slopinimo metais negalėjęs baigti specialiųjų technikos mokslų ir sunkiai gaudamas gerą paskutinių technikos laimėjimų informaciją, atkakliu darbu sukūrė skraidymo aparatą ir prašoko eilę to meto Vakarų Europos atitinkamos technikos srities specialistų. A. Griškevičius buvo atstovas tos pažangios Lietuvos visuomenės dalies, kuri stėjo į kovą už žmogaus proto išlaisvinimą iš reakcijos skleidžiamo bei palaikomo tamsybiškumo ir prietarų. Aleksandras Griškevičius ir drąsūs jo darbai yra nusipelnę, kad tarybinė visuomenė atkreiptų į juos dėmesį.

Pokario metais respublikos periodinėje spaudoje pasirodė keletas nedidelių straipsnelių apie A. Griškevičių¹. Didžiausias iš jų buvo Pr. Juozapavičiaus straipsnis «Pirmasis aviatorius Lietuvoje»². Minėtieji straipsniai pačiais bendraisiais bruožais teigiamai vertino A. Griškevičiaus darbą, kuriant skraidymo aparatą. Juose yra šiek tiek duomenų ir apie aviatoriaus asmenį. Jie daugiausia paimti iš A. Griškevičiaus amžininko J. Talko-Hrynčevičiaus atsiminimų³ ir kai kurių labai iškraipytų arba visiškai neteisingų biografinių žinių, paskelbtų įvairiuose buržuaziniuose leidiniuose⁴. Apskritai, dauguma iki šiol paskelbtų žinių apie A. Griškevičiaus gyvenimą yra klaidingos. Išimtį sudaro tik dalis tų, kurios paimtos iš J. Talko-Hrynčevičiaus atsiminimų, ir tos, kurios paimtos iš paties A. Griškevičiaus veikalo «Žemaičio garlėkys» («Paralot Zmudzina») (1 pav.)⁵.

¹ Komjaunimo tiesa, 61 (1956); Tiesa, 305 (1958) ir kt.

² Mokslas ir gyvenimas, 7, 29—30 (1958).

³ J. Talko-Hrynčewicz, Z przeżytych dni, 69, Warszawa, 1930.

⁴ Mūsų sparnai, 116—118, Kaunas, 1929; Paukščių keliais, 1—2, 11, Kaunas, 1933.

⁵ A. Hryszkiewicz, Paralot Zmudzina, Kowno, 1851.